

Fristaden 1:6 – tomma schakt i Tullgatan, Radermachergatan och Nygatan

Stadslager L1985:5813 och Hammarområde L1985:6399
Fristaden 1:6, Eskilstuna socken och kommun, Södermanland

Josefine Låås med bidrag av Erica Strengbom

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro
Telefon 019-609 04 10
www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Översigtskarta över Sverige med Södermanlands län markerat i rött.

© 2025 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2025:49
Lst dnr 431-6531-2022 & 431-1368-2023

Författare	Josefine Låås med bidrag av Erica Strengbom
Kvalitetsgranskning	Erica Strengbom
Grafisk form	Mikael Johansson
Omslagsfoto	Pågående schaktning vid korsningen Nygatan/Bruksgatan i Eskilstuna. Foto taget från öster.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgängliga på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

Fastighetskartan: © Lantmäteriet Dnr: R50223371_200001

Terrängkartan, samt GSD-Översigtskartan: Lantmäteriet (CC0)

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2025:49

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Fristaden 1:6 – tomma schakt i Tullgatan, Radermachergatan och Nygatan

Stadslager L1985:5813 och Hammarområde L1985:6399

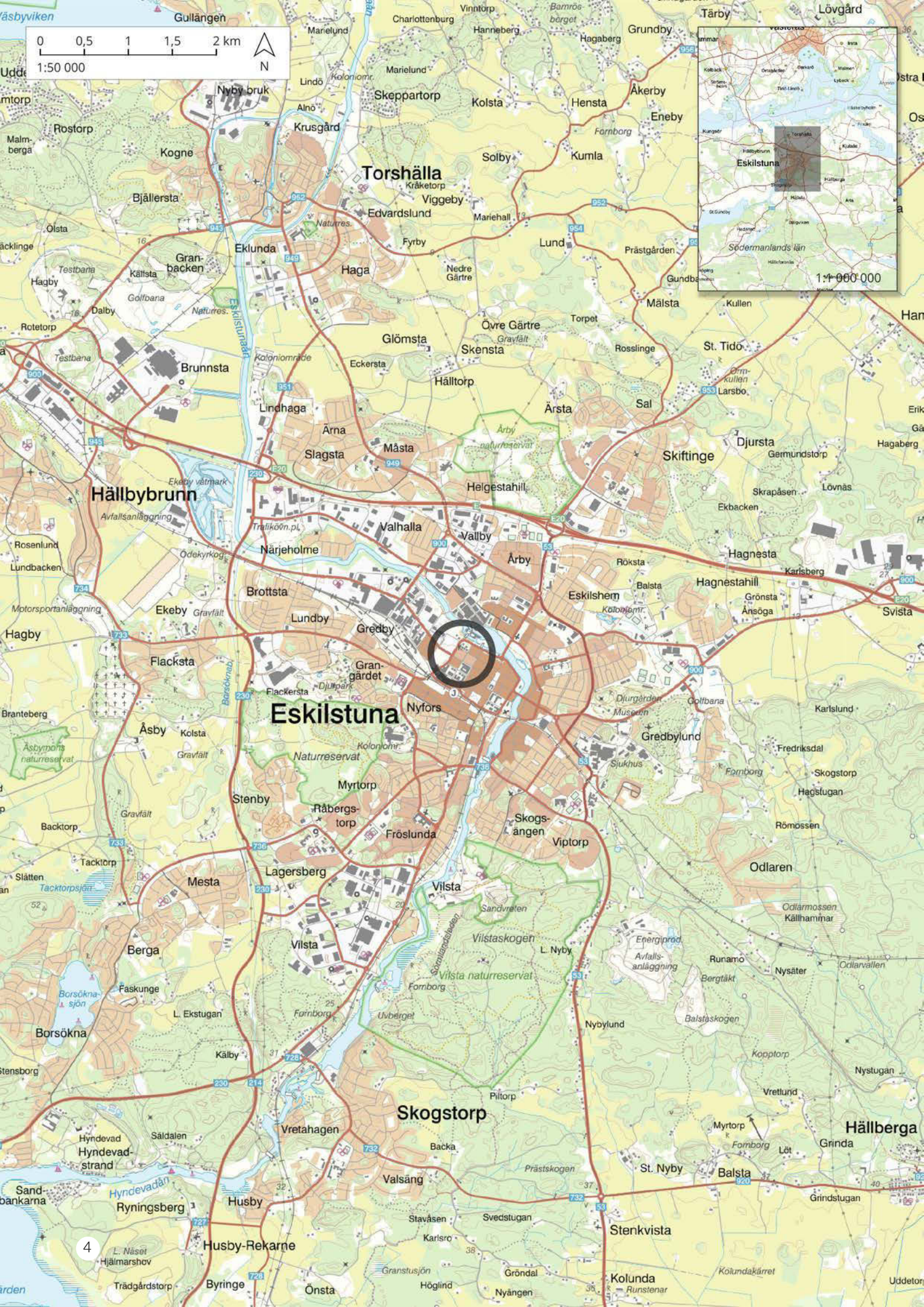
Fristaden 1:6, Eskilstuna socken och kommun, Södermanland

Josefine Låås med bidrag av Erica Strengbom

Lst dnr 431-6531-2022 & 431-1368-2023

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattande inledning.....	5
Bakgrund och kulturmiljö.....	7
Tidigare arkeologiska insatser	9
Utgångspunkter, syfte, frågeställningar och målgrupper.....	10
Metod och genomförande.....	11
Resultat.....	11
Tolkning.....	14
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	15
Tekniska och administrativa uppgifter	16
Referenser	17
Litteratur	17
Webbmaterial	17
ESKILSKÄLLAN	17
Förteckning över figurer.....	18
Förteckning över bilagor	18
Bilaga 1	19
Bilaga 1. Schakttabell	19

Eskilstuna

Skogstorp

Hällberga

4

SAMMANFATTANDE INLEDNING

I samband med markarbeten på Tullgatan, Radermachergatan och Nygatan i Eskilstuna utförde Arkeologgruppen en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Schaktningen skedde inom Eskilstunas stadslager (L1985:5813) samt inom hammarområde (L1985:6399) vid fastigheten Fristaden 1:6 i Eskilstuna kommun. Beslutande i ärendet var Länsstyrelsen i Södermanlands län. Betalningsansvaret bars av Eskilstuna kommun.

Schaktningsövervakningen genomfördes i etapper med start i Tullgatans södra del i mars 2024 och avslutades med schakten i Nygatan juni 2025. Schaktningsövervakningen innefattade upptagning av sex schakt som grävdes till varierande djup på upp till cirka 2,5 meter. I schakten framkom fyllnadsmassor från äldre ledningsschakt och markarbeten. Inget av arkeologiskt intresse påträffades i något av schakten.

Figur 1, föregående sida. Översigtskarta över Eskilstuna med närliggande bebyggelser, aktuellt område inom grå cirkel. Skala 1:50 000 med instick i skala 1: 1 000 000.

Figur 2. Översiktsskarta över Eskilstuna stad med aktuellt område markerat. Skala 1:20 000 med instick i skala 1:500 000.

BAKGRUND OCH KULTURMILJÖ

Undersökningsområdet ligger i utkanten av Eskilstunas stadslager L1985:5183, daterat från 1600-talet och framåt, beläget strax sydväst om Eskilstunaån. Inom stadslagret och i anslutning till undersökningsområdet ligger även hamrområdet (L1985:6399) som inrymmer kulturresevatet och friluftsmuseet Radermachersmedjorna. Smedjorna uppfördes i samband med att Eskilstuna fick sina stadsprivilegier år 1659.

I samband med att Kung Carl X utfärdade stadsprivilegierna för "*Carl Gustavs stad*", som Eskilstuna nu skulle heta, fanns det storslagna planer för den nya staden. Bland annat skulle staden hysa en storskalig järnmanufaktur, med 120 smedjor i sten, ett nytt slott och nära 400 nya stadstomter. Den nya stadsplanen genomfördes dock aldrig – inget nytt slott byggdes och av de tänkta 120 smedjorna uppfördes i stället 20 byggnader i trä. Av dessa återstår fem smedjor, som idag utgör byggnadsminnen.

Namnet Radermachersmedjorna kommer sig av att en tysk borgare och handelsman vid namn Reinold Radermacher anlätades av kungen för att upp-
rätta järnmanufakturen och fick således ensamprivilegium att producera och exportera klensmide (det vill säga exempelvis knivar, sylar, filar, saxar m.m.). Till de 20 smedjor som faktiskt kom att byggas anlätades tyska hantverkare. Kronan ägde manufakturen, men den etablerades och drevs av Radermacher.

I och med att så många tyskar vistades i området kom en tysk församling till och gudstjänster hölls på tyska i Radermachers hus (Ohlsson & Magnusson 2001:45ff). Huset där gudstjänsterna hölls låg inom det som idag kallas Rothoffsparken. Det fanns planer på att uppföra en egen kyrka på platsen, men inte heller det verkar ha genomförts. Järnmanufakturen var i kronas ägo fram till 1730-talet då den blev privatägd och staden kom att återta namnet Eskilstuna medan manufakturen fick heta Carl Gustafs stads bruk under familjen Rothoffs ägande. Efter år 1750 upphörde slutligen den tyska församlingen.

Söder om Radermachersmedjorna finns området Fristaden som etablerades under 1770-talet. Området blev en fristad där hantverkare som ägnade sig åt järn-, stål eller metallförädling fritt fick etablera sig och bedriva sin verksamhet, utan skråtvång och tullavgifter. Ett flertal smeder lockades till staden under den här perioden, vilket lade grunden för att Eskilstuna skulle bli en av landets ledande metallindustriorter (Ohlsson & Magnusson 2001:75ff). För att grunda Fristaden köpte kronan tillbaka delar av bruket. Där ingick bland annat Radermachersmedjorna och stora delar av stadsområdet. Fristaden slogs sedan år 1833 samman med den ursprungliga stadsdelen och dagens Eskilstuna växte fram (Ohlsson & Magnusson 2001).

Figur 3. Fornlämningsområdet omkring undersökningsområdet. De aktuella områdena markerade med svart. Skala 1:10 000.

TIDIGARE ARKEOLOGISKA INSATSER

Sörmlands museum genomförde år 2014 en förundersökning vid kvarteret Valsverket, beläget mellan Radermachergatan och Kungsgatan. Resultatet av förundersökningen visade att det: *"främst i de norra och östra delarna av undersökningsområdet, fanns bevarade kulturlager i form av plogskikt från 1600-tal, spår efter smedjornas verksamhet under 1700-tal samt industriepoken med knivtillverkning under 1800- och 1900-talet"* (Pettersson 2014).

Arkeologgruppen genomförde år 2024 en förundersökning vid kvarteret Vapnet, beläget på västra sidan om Tullgatan, invid det nu aktuella området. Där kom framförallt kart- och arkivstudierna att ge resultat, medan schaktningsarbetena inte visade några spår av äldre markhorisonter eller äldre odling. Området tycks däremot sannolikt banats av i modern tid. Det enda spår av äldre verksamhet som påträffades var ett dike, vilket tolkades härröra från tiden då området brukades för odling och betesmark (Strengbom 2024).

För en mer grundlig genomgång av kart- och arkivstudier samt tidigare arkeologiska insatser i närområdet hänvisas till Arkeologgruppens rapport 2024:41, Kvarteret Vapnet (Strengbom 2024).

UTGÅNGSPUNKTER, SYFTE, FRÅGESTÄLLNINGAR OCH MÅLGRUPPER

Arbetet vid Tullgatan och Radermachergatan föranleddes av att PQProjektledning hade för avsikt att anlägga en cirkulationsplats i nuvarande korsningen för gatorna Tullgatan/Kungsgatan samt byta ut all befintlig beläggning till ny. Vissa VA-ledningar och VA-serviser skulle även bytas ut längs gatan. Arbetet på Nygatan föranleddes av att Eskilstuna kommun hade för avsikt att byta ut beläggningen på gatans sträckning mellan Tullgatan och Bruksgatan och skapa en gång/cykelbana som knyter ihop cykelleden utmed Tullgatan.

Syftet med den arkeologiska undersökningen var i första hand att ta tillvara på den information som kunde finnas på platsen. Beträffande undersökningen vid Nygatan fanns även önskemål om att om möjligt avgränsa stadslagret (L1985:5813) österut. De fornlämningar som eventuellt framkom vid schaktningen skulle dokumenteras avseende karaktär och omfattning, samt om möjligt dateras.

Målgrupper för undersökningen är främst Länsstyrelsen, PQProjektledning och Eskilstuna kommun.

Figur 4. Foto där arbete med ny gatubeläggning pågår på Nygatan. Foto från väst.

METOD OCH GENOMFÖRANDE

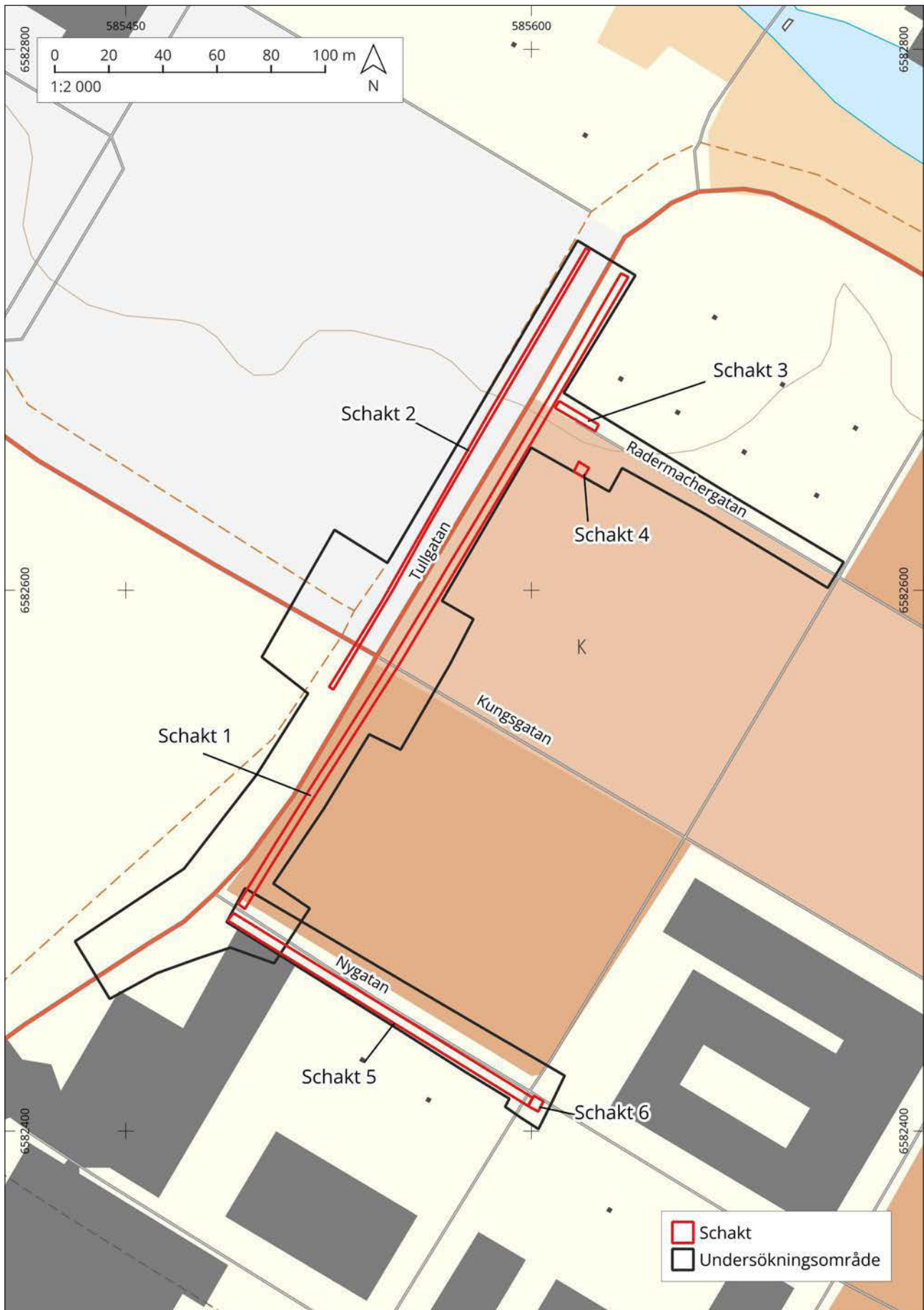
Fältarbetet skedde genom en så kallad schaktningsövervakning vilket innebär att en arkeolog deltar i ordinarie schaktningsarbetet och dokumenterar schakten fortlöpande. I detta projekt skedde merparten av schaktningen i befintliga rörledningar. Trots att schaktningen skedde i befintliga schakt, kan bevarade kulturlager förekomma, synliga i schaktkanterna. Det arkeologiska fältarbetet i detta projekt bestod därför av inspektioner och dokumentationer av redan öppna schakt.

Samtliga schakt fotograferades och beskrevs skriftligen. Inmätningarna genomfördes med hjälp av handhållen GPS. Redigering av inmätningarna, produktion av planer och kartor gjordes i QGIS.

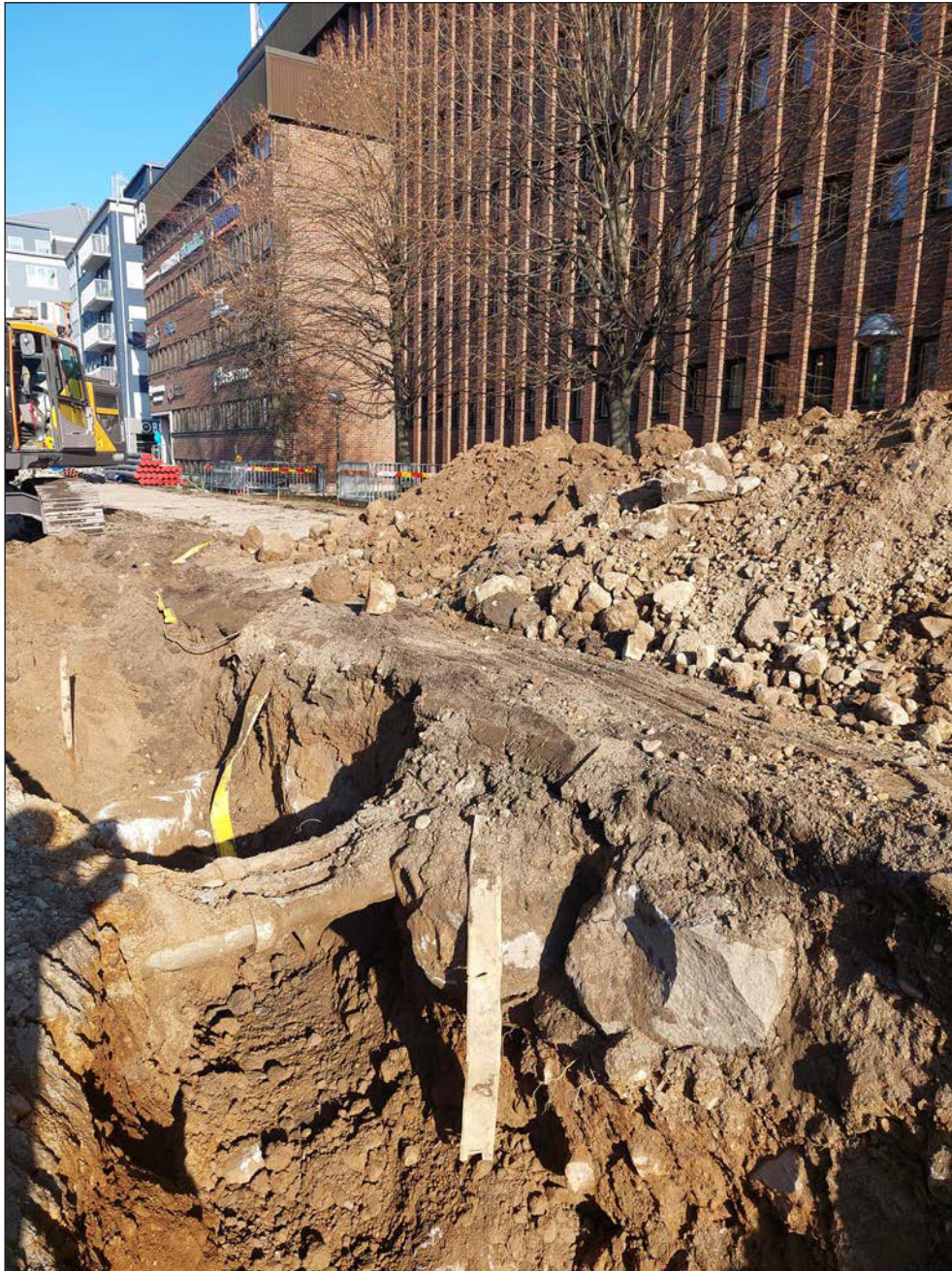
RESULTAT

Sammanlagt sex schakt togs upp i samband med schaktningsövervakningen; två långa i Tullgatan (S1 och S2), två på Nygatan (S5, S6) samt två mindre på Radermachergatan (S3, S4). Storleken på dessa varierade, med en schaktlängd på mellan 40 och 185 meter och en schaktbredd på 0,5–3 meter. På Nygatan och Radermachergatan togs även två kvadratiska schakt upp, vilka var 3–4 meter breda/långa. Schaktdjup varierade mellan 0,3 meter och 2,5 meter.

I samtliga schakt framkom under asfalten framkom ett bärlager, följt av ställvis grus och ställvis sand, som också utgjorde schaktbotten, utom i schakt 1, där undergrunden utgjordes av lera i de partier som grävdes till djupare nivåer. I Schakt 1 som grävdes längs med Tullgatans östra sida framkom också en del stora sprängstenar och det verkar som man vid tidigare markingrepp sprängt bort delar av berggrunden. I den södra delen av Schakt 1 mot korsningen Kungsgatan framkom också betongblock och nära korsningen påträffades också en nedgrävd bensintank. Betongblocken och bensintanken är sannolikt spår av den bensinmack som fanns i korsningen Tullgatan/Kungsgatan på 1960-talet. Tullgatan har efter det breddats. Inget av arkeologiskt intresse framkom i något av schakten.

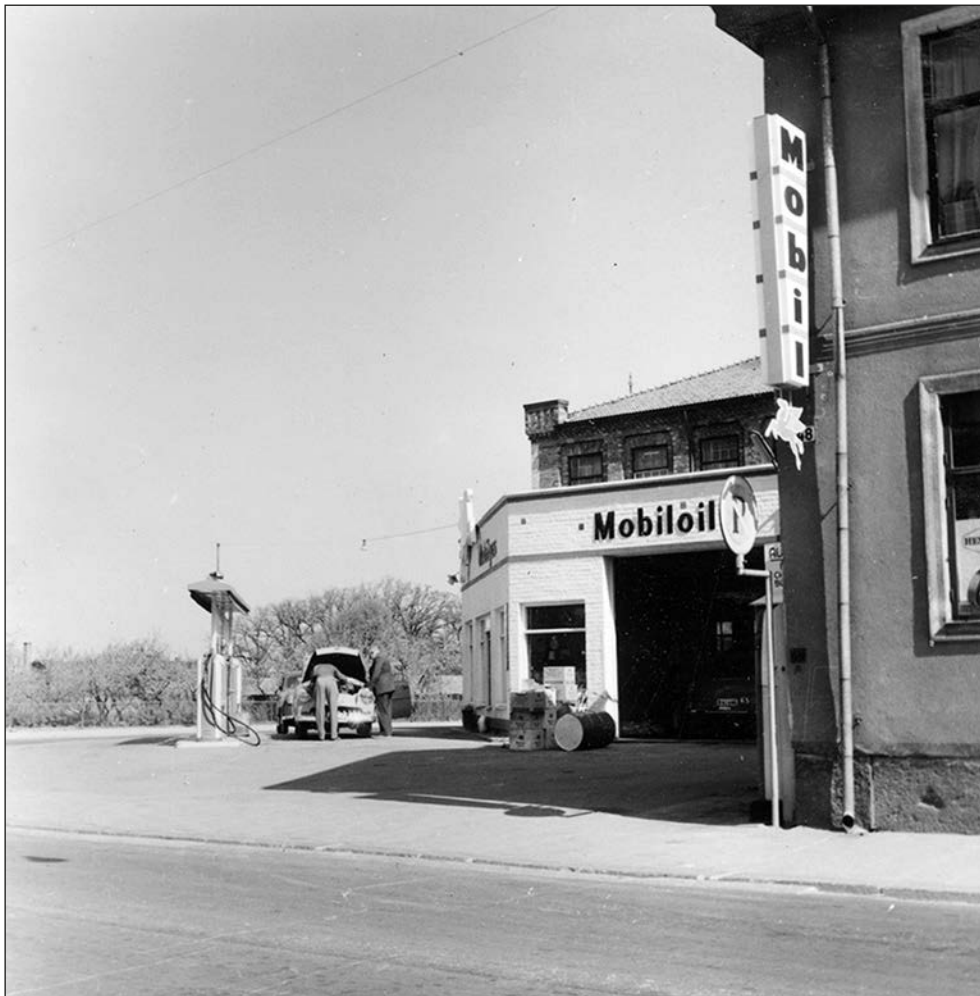
Figur 5. Schaktplan över de sträckor som schaktningsövervakades. Skala 1:2 000.

Figur 6. Schakt 1 östra schaktkant med stora sprängstenar. Foto taget från sydväst.

TOLKNING

Avsaknaden av kulturlager i området kan sannolikt, som vid undersökningen i Kvarteret Vapnet, kopplas till omfattande markarbeten i modern tid, där eventuella kulturlager forslats bort. Möjligen har detta skett i samband med att Tullgatan drogs om och/eller vid byggnation av fortifikationsverket under 1970-talet. Att gatans bredd och sträckning ändrats och att omfattande markarbeten skett med åren talade även den nedgrävda bensintanken för.

Figur 7. På 1960-talet drev Mauritz Landerfeldt en bensinstation vid korsningen Kungsgatan 48 och Tullgatan 9, där också en nedgrävd bensintank påträffades i samband med schaktningsarbetet. Fotot är taget från sydväst, med Kungsgatan 48 i förgrunden. Foto från Eskilstuna Stadsarkiv, fotograf Bror Öbrink.

UTVÄRDERING AV RESULTATEN

I FÖRHÅLLANDE TILL UNDERSÖKNINGSPLANEN

Förundersökningens syfte var att ta fram besluts- och planeringsunderlag genom att fastställa fornlämningens utbredning inom arbetsområdet. Söschaktsgrävningen har visat att inga lämningar finns inom arbetsområdet. Uppdragets syfte anses därmed vara uppfyllt.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Län	Södermanland
Kommun	Eskilstuna
Landskap	Södermanland
Socken	Eskilstuna
Fastighet	Fristaden 1:6
Lämningsnummer	L1985:5813 & L1985:6399
Lämningsyp	Stadslager & Hammarområde
Datering	Tidigmodern tid
Typ av undersökning	Schaktningsövervakning
Länsstyrelsens beslutsdatum	2023-03-17 & 2023-05-19
Länsstyrelsens diarienummer	431-6531-2022 & 431-1368-2023
Ärendenummer i Fornreg	202300363 & 202300674
Arkeologgruppens projektnummer	P23009 & P23024
Projektleddning	Erica Strengbom
Personal	Erica Strengbom
Undersökningstid	2024 03- 12 - 2025-06-18
Undersökt yta	2 800 m ²
Inmätningsteknik	Handhållen GPS
Koordinatsystem	SWEREF 99TM
Höjdsystem	RH 2000
Arkiv	Arkivmaterial förvaras tills vidare hos Arkeologgruppen.
Digitalt arkiv	Digitalt arkivmaterial förvaras tills vidare hos Arkeologgruppen.
Fynd	Inga fynd påträffades

REFERENSER

Litteratur

- Ohlsson, B.-E. & Magnusson, U. 2001. *Eskilstuna historia. Del 2. Städerna och landsbygden från 1500-talet till 1830-talet*. Eskilstuna.
- Petterson, B. 2014. *Valsverket. Nyare tid. Arkeologisk förundersökning. Fornlämning Eskilstuna 557:1, fastigheterna Valsverket 3–5, Eskilstuna socken & kommun, Södermanlands län*. Arkeologiska meddelanden 2014:10. Sörmlands museum.
- Strengbom, E. 2024. *Kvarteret Vapnet, Eskilstuna. Stadslager L1985:5813, Vapnet 1, Eskilstuna kommun och socken, Södermanland. Arkeologisk förundersökning*. Arkeologgruppen AB rapport 2024:41.

Webbmaterial

ESKILSKÄLLAN

Museikod: ESA, Bildnr: 884–6

Motiv: Bensinstation, Kungsgatan 48–50, Eskilstuna, 1960.

Beskrivning: Mauritz Landerfelts bensinstation, Eskilstuna, 1960.

Foto: Bror Öbrink, Eskilstuna stadsarkiv.

Länk: <https://eskilskallan.eskilstuna.se/items/show/104552>

FÖRTECKNING ÖVER FIGURER

Figur 1, föregående sida. Översiktskarta över Eskilstuna med närliggande bebyggelser, aktuellt område inom grå cirkel. Skala 1:50 000 med instick i skala 1:1 000 000.

Figur 2. Översiktskarta över Eskilstuna stad med aktuellt område markerat. Skala 1:20 000 med instick i skala 1:500 000.

Figur 3. Fornlämningsområdet omkring undersökningsområdet. De aktuella områdena markerade med svart. Skala 1:10 000.

Figur 4. Foto där arbete med ny gatubeläggning pågår på Nygatan. Foto från väst.

Figur 5. Schaktplan över de sträckor som schaktningsövervakades. Skala 1:2 000.

Figur 6. Schakt 1 östra schaktkant med stora sprängstenar. Foto taget från sydväst.

Figur 7. På 1960-talet drev Mauritz Landerfeldt en bensinstation vid korsningen Kungsgatan 48 och Tullgatan 9, där också en nedgrävd bensintank påträffades i samband med schaktningsarbetet. Fotot är taget från sydväst, med Kungsgatan 48 i förgrunden. Foto från Eskilstuna Stadsarkiv, fotograf Bror Öbrink.

FÖRTECKNING ÖVER BILAGOR

Bilaga 1. Schakttabell

BILAGOR

Bilaga 1. Schakttabell

Schaktnr	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning	Dnr
1 Tullgatan	270x0,5–3	0,5–2,5	Östra sidan av Tullgatan schakt för belysning? I den södra delen och VA från Kungsgatan och norrut. Äldre ledningar sprängsten synligt i schaktkanterna. Lera mot botten. Norr om Kungsgatan fanns en nedgrävd bensintank från tiden då en mack fanns där. Ingen stratigrafi. Inga kulturlager påträffades. Hela eller större delen av området tycks ha blivit urschaktat, troligen i samband med omdragning av Tullgatan och bygget av fortifikationsverket på 1970-talet.	6531–2022
2 Tullgatan	185x0,5–1,5	1,0	Schakt för belysning, el. Grus och sand i schaktkanter samt ställvis lera mot botten. Liknade de förundersökningsschakt som grävdes inne kvarteret Vapnet direkt västerut.	6531–2022
3 Radermacher- gatan	20x3	0,4	Schakt i Radermachergatan, Bärlager och sand i schaktkanten. Inget av arkeologiskt intresse.	6531–2022
4 Radermacher- gatan	4x4	0,3	Schakt på gården 4 x 4 meter. Bara sand, grus och småsten i schaktväggar och botten. Inget av arkeologiskt intresse.	6531–2022
5 Nygatan	130x3	0,5	Schakt från Tullgatan till korsningen vid Bruksgatan. Schaktet grävdes längs med den södra delen av gatan. Bärlager/sand och grus i schaktväggar och botten. Inget av arkeologiskt intresse.	1368–2023
6 Nygatan	4x4	1,5	Schakt vid korsningen Nygatan Bruksgatan, schakt för dagvattenbrunn. Grävdes ner till 1,5 meter. Sand i schaktväggar. Inget av arkeologiskt intresse.	1368–2023

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2025:49

